

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

ŞÜKUFƏ KAMRAN qızı QOCAYEVA

DİLDƏ TABU HADİSƏSİ

5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2016

Dissertasiya işi Azərbaycan MEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Nəzəri dilçilik şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Kazımov İsmayıl Babaş oğlu**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Sayalı Allahverdi qızı Sadıqova**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı təşkilat: Bakı Dövlət Universitetinin
Ümumi dilçilik kafedrası

Müdafiə “ _____ ” _____ 2016-cı il saat “ _____ ” - da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Dissertasiya Şurasının (D.01.141) iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 3701143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ _____ ” _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

**D.01.141 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya üzrə elmlər
doktoru:**

N.F.Seyidəliyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Dil sosial hadisədir, cəmiyyətin sosial problemlərini də əks etdirir. Bu baxımdan dil cəmiyyəti stratifikasiya edir (lay, təbəqə şəklində) və inkişaf mərhələlərini müəyyənləşdirir.

Tarixi inkişaf nəticəsində insanların sosial həyatında, məişətində, təsərrüfatında, dünyagörüşündə, müxtəlif fəaliyyət sahələrində dəyişiklik baş verir, bu davam edir, yeni-yeni anlayışlar və məfhumlar meydana çıxır.

Dilin standart lüğət tərkibi ilə yanaşı, qeyri-standart leksikası da sosial həyatda vacib rol oynayır. Bu gün həmin leksikanın bir çox layları olan aspektləri ümumi dilçilik prinsiplərinə müvafiq öyrənilməlidir. Standartlara sığmayan leksika cəmiyyət həyatında sosial, psixoloji və üslubi səbəblər meydana çıxır. Onlar, öz növbəsində, mürəkkəb sosio-üslubi, leksik-frazeoloji kateqoriyalar, tarixən sabitləşmiş bir sistem yaradır və müəyən funksiyaları həyata keçirir: a) nitq müxtəlif emosional boyalarla yüklənir; 2) danışıq mətnlərində işlənən qeyri-standart leksik vahidlər fon yaradır, ekspressiv mənə elementlərini gücləndirir. Dilin leksik sistemində hər bir dərəcəyə məxsus söz və ifadələrin sosial təbiəti aydınlaşdırılır.

Tabu və evfemizmlər məsələsi səbəb-nəticə növləri etibarlı ilə sosial elmlərin (etnoqrafiya, etnolinqvistika, psixolinqvistika, sosiolinqvistika və s.) araşdırma obyektı olan çoxistiqamətli mövzulardandır. Tabu cəmiyyət içində, sosial və mənəvi sahədə formalaşır. Cəmiyyətin milli-mənəvi həyatı mürəkkəb hadisə olmaqla, bir çox elementlərin məcmusundan ibarətdir. Bu həm də bütün cəmiyyətin və ayrı-ayrılıqda hər bir adamın nitq tələbatını ödəmək üçün sivil dəyərlərin yaranması prosesidir.

“Tabu müəyyən əqidə və qənaətlə əlaqədardır. Əşya və onun adı arasında üzvü rabitə, fiziki bir əlaqədir”¹.

Dilin lüğət tərkibində müəyyən sahəni tabu sözlər təşkil edir. Dilin leksik sistemində tabunun linqvistik və etnoqrafik təbiəti dünya dillərinin leksikologiya və üslubiyyatında aktual məsələlərdən hesab edilir. Bir hadisə kimi tabu və evfemizm dillərin lüğət tərkibinin zənginləşməsində, nitq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayır.

Tabu bir termin kimi linqvistik və etnoqrafik təbiətə malikdir. Eyni zamanda tabunun sosiolinqvistik mahiyyəti onun evfemizmlə qarşılıqlı əlaqəsində özünü göstərir.

¹ Verdiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M. Azərbaycan dilinin semasiologiyası. Bakı, Maarif, 1979, s. 42

Tabu hər bir dilin əsasən, milli tərəfini əks etdirir. Dilin etnoqrafik sistemində tabu ilk dəfə olaraq dini dəyərlər - xürafat, mövhumat əsasları ilə meydana çıxır. Müasir linqvistika da nəzərə çatdırır ki, tabu təkcə söz deyil, mövhumatı, xürafatı, insanla bağlı bir sıra proses və hadisələri bütün gücü ilə təqdim edən bir hadisədir. Öz növbəsində tabunun nitqdə meydana gəlməsinin başqa milli-mənəvi və sosial səbəbləri də mövcuddur. Ədəb, nəzakət, mərifət hissi, duyğusu, zəriflik, incəlik, ədəb qaydalarını gözləmək, cəhd etmək, can atmaq amillərini də buraya əlavə etmək olar. Buna görə *tabu* sözünün bir linqvistik termin kimi mənası onun etnoqrafik tərəfi ilə əlaqədardır və müvafiq anlayışlar vəhdət təşkil edir. Bu və ya digər cəhətlər həmin mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tabu həm sosial, həm də linqvistik hadisədir. Bu hadisə, ümumi dilçilikdə demək olar ki, çox geniş şəkildə öyrənilməmişdir. Dissertasiya işində tabu əsasən dil hadisəsi kimi öyrənilir. Amma, bununla belə, həmin kontekstdə onun mənşəyi, məna imkanları, sosial təbiəti, funksiyaları, tabu və ədəbi dilin normaları, onun ikinci nominasiyaya-əvfemizmə çevrilməsi prosesi izlənilir.

Məqsəd bir sıra xalqlarda və dil ailələrində tabunu sisemli şəkildə təsvir etməkdir. Məqsəddən irəli gələn vəzifələr isə aşağıdakılardır:

– «tabu» və «əvfemizm» anlayışlarının məzmununu müəyyənləşdirmək, milli-mədəni sahəsini öyrənmək;

– tabu və əvfemizmin meydana gəlmə şəraitini üzə çıxarmaq; tabulaşmanın mənbələrini, səbəb və nəticələrini, eləcə də etnosun mənəvi mədəniyyətini üzə çıxarmaq;

– tabunu birinci, əvfemizmi isə ikinci nominasiya kimi xarakterizə etmək;

– tabulaşmış nitqin tipik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq; adlandırma nəzəriyyəsinə istinadən tabunun mifoloji təsəvvürlə bağlılığını ortaya çıxarmaq;

– tabunun müxtəlif sistemli dillərin leksik sistemində yerini dəqiqləşdirmək;

– tabunu ekstralingvistik, sosial, etnoqrafik hadisələr fonunda öyrənmək;

– tabunun struktur-semantik və funksional-kommunikativ xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;

– tabunu sistem-struktur cəhətdən öyrənmək;

– tabunu əvəz edən əvfemizmin leksik sistemdə semantika və strukturunu dəqiqləşdirmək;

- mədəni-etnoqrafik kontekstdə evfemizmlərin semantik motivləşməsini təyin etmək;
- ikinci ad sisteminin (evfemizmləşmə prosesi nəticəsində) nitqin tabulaşmasındakı rolunu aydınlaşdırmaq;
- ikinci nominasiyanın yeni dil işarəsi kimi formalaşma spesifikasiyası və qanunauyğunluqlarını üzə çıxarmaq;
- materialları leksik-semantik cəhətdən təhlil etmək;
- xalqın sosial həyatında və nitqində evfemizmin rolunu göstərmək; məqsədini müəyyən etmək;
- evfemizmdən müxtəlif sahələrdə istifadə olunmasının səbəblərini göstərmək;
- tabu və evfemizm lüğətini hazırlamaq və bu əsasda müxtəlif linqvistik və ekstralingvistik mənbələri işə cəlb etmək;

Tədqiqatın mənbələri. Tədqiqatın mənbələri canlı danışığı dili, müxtəlif dillərə məxsus bədii əsərlər və lüğətlərdir. Bura həmin mövzuda indiyə kimi yazılmış tədqiqat işlərini də əlavə etmək olar. Materiallar 600-dən çox tabu və onu əvəz edən evfemistik ifadələrdən ibarətdir. Bunlar müxtəlif linqvistik və tarixi-etnoqrafik mənbələrdən, eləcə də danışığı dilindən götürülmüşdür.

Tədqiqatın obyektı dildə tabu hadisəsi leksik-semantik, struktur və funksional, linqvokulturoloji baxımdan təhlildən ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti. Araşdırmanın obyektı müxtəlif dillərdə tabu hadisəsi, dillərin leksik sistemində tabu və evfemizmin struktur-semantik özəllikləridir.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqat işində təsviri, müqayisəli-tutuşdurma və komponentlərin təhlili metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Təqdim olunan dissertasiya işində müxtəlif sistemli dillərin materialları əsasında tabunun əsasən sosial və linqvistik təbiəti öyrənilir. Dillərin leksik sistemində tabu və evfemizmin struktur-semantik özəllikləri müəyyənləşdirilir. Nitqdə tabulaşma prosesinin məntiqi-semantik əsasları və onun yeni dil işarəsi kimi evfemistik ifadələrlə əvəzlənməsi məsələlərinin öyrənilməsi tədqiqat işinin elmi yeniliyi kimi qeyd oluna bilər.

Müzakirəyə təqdim olunan əsas müddəalar:

- tabu dini inam, mövhumat, xürafat baxımından, eləcə də dil normaları cəhətindən qadağan edilən söz və ya ifadələrdir.
- tabu ibtidai dövrdə insanların bəsit təfəkkürünün nəticəsində meydana gəlmişdir.

– tabunun formalaşma tarixi cəmiyyətin meydana gəlməsi və nitq fəaliyyəti ilə üst-üstə düşür.

– tabu və evfemizm linqvistik hadisədir. O, səbəb və nəticə prinsipinə əsaslanır.

– dildə tabunu əvəzləyən ikinci bir nominasiya-evfemizmlər zəruri tələbatdan yaranmışdır.

– tabu qeyri-standart leksikanın materiallarıdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti leksikologiya və frazeologiya elmində ümumi problem kimi qeyri-standart söz və ifadələrin linqvistik təbiətinin müəyyənləşdirilməsidir. Bu xüsusda tabu və evfemizmin bir anlayış kimi mahiyyəti açılır, onlar arasındakı fərq müəyyənləşir, dilin leksik sistemində hər iki söz qrupunun mövqeyi dəqiqləşdirilir. Nəzəri cəhətdən mövcud fikirlərə yeni müdəalər əlavə olunur.

İşin nəticələrindən praktik olaraq filologiya fakültələrində leksikologiya və semasiologiyanın tədrisində seminar məşqələlərində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Nəzəri dilçilik şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Mövzu ilə bağlı 8 məqalə, tezis o cümlədən 2-si xaricdə çap olunmuşdur. Respublika konfranslarında müvafiq mövzularda məruzələr edilmişdir. Beynəlxalq konfrans materialı hazırda çapdadır.

Tədqiqatın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və qısa tabu və evfemizmlər lüğətindən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, predmet və obyekt göstərilir, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti açıqlanır, müdafiəyə çıxarılan müddəalar təqdim olunur, tədqiqatın metod və mənbələri, aprobasiyası və quruluşu haqqında qısa məlumat verilir.

Tədqiqatın birinci fəslisi **“Tabu dil faktı kimi. Dilin leksik sistemində tabunun yeri və onun işlənmə dairəsi”** adlanır. Bu fəsil “Tabu termini, onun mənşəyi, əhatəsi və semantikasi”, “Tabu və evfemizmin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi məsələləri”, “Tabunun mövqeləri, dilin funksiyaları”, “Tabunun semantikasi”, “Tabunun linqvo-kulturoloji aspektləri” adlı 5 yarım bölmədən ibarətdir.

Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər , elmi-texniki tərəqqi dil və dildaxili inkişaf qanunlarına ciddi təsir göstərir. Dil cəmiyyətlə bağlı olduğundan ictimai hadisə kimi dəyərləndirilir. Dildə nəzakətli, nəzakətsiz söz və ifadələrə tez-tez rast gəlmək olur. Nitq vahidlərinin həmin keyfiyyətlərə malik olması onların danışıq aktında oyatdığı hissi təsirlərin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Bir şəxsin digərinə, eləcə də başqa varlıqlara münasibəti nifrət məzmunlu kobud və təhqiramiz, söz və ifadələrlə – tabularla da ifadəsini tapır.

Tabu polinez sözüdür, «*ta*» ünsürü “qadağan etmək”, *bu* isə «bütövlükdə, tamamilə» deməkdir. Həmin kəlmə nitqdə istifadəsi qadağan hesab edilən söz və ifadə anlamında işlədilir. Bu tip söz və ifadələrdən mədəni baxımdan az inkişaf etmiş, geridə qalmış xalqların nitqində daha çox istifadə olunur. Məsələn, polinezlər, avstraliyalılar, zuluslar, eskimoslar, kafırlar və s. xalqların dilində bu cür ifadələr nisbətən çox işlədilir.

Geniş mənada tabu bir çox elmlərin tədqiqat obyektidir: dinşünaslıq, tarix, etnologiya (etnoqrafiya), psixologiya və s. Müasir linqvistikada isə tabu, xüsusən də verbal (sözlü) tabu nəinki müasir dil hadisəsi kimi, qadağan olunmuş sözlərdən istifadə edilməməsi kimi, əsas sosial faktor kimi, etiket, senzura aspektlərində öyrənilir. Boş söz, boş danışıq tabuları mənəvi mədəniyyətimizin arxaik elementləridir. *Tabu* termini «güc» anlamında da istifadə edilir. Bu anlam indi öz əhəmiyyətini itirmişdir. Qədim romalıların zamanında bu mənə işlək idi. Sonralar tabu “müqəddəs”, “müqəddəsləşdirilmiş”; “təhlükəli”, “qorxunc”, “yasaq”, “qadağa”, çirkli anlamlarında işlənməyə başlayır. «Müqəddəs qorxu» bu gün tabu anlayışını tam ehtiva edir.

D. Frezerə görə, *tabu* sözü **ta** “nəzərə çarpmaq”, “qeyd etmək”, “nişanlamaq” və qüvvətləndirici **ru** zərfi ilə birlikdə “tamamilə”, “büsbütün”, “bütünlüklə” “ayırma”, “fərqlənmə”; “qeyd edilmiş”, “nişanlanmış» mənalarında işlənir.

Dildə tabu-yasaq edilmişdir, digər sözlər kimi ictimai məkanda işlənmək hüququna malik deyil. Bunlardan istifadədə məhdudiyyyət qoyulur. Həmin sözlər əsasən müəyyən şəraitlə (məs.: acizliklə və s.) və bəzi məsələlərlə əlaqədar işlədilir:

- 1) mövhumatla bağlı işlədilər;
- 2) qorxu yaratma hissi ilə bağlı işlədilər;
- 3) məcburiyyət qarşısında qalanda işlədilər.

İnsanlar sosial və mədəni həyatı dəyişdikcə, inkişaf etdikcə tabu sistemində də dəyişikliklər baş verir. Tabu da dilin digər sözləri, ifadələri kimi dil üçün, insanlar arasında müəyyən münasibətlər qurmaq üçün materialıdır. Tabu dilin lüğət tərkibinə təsir göstərməsə də onun əvəzinə yaranmış evfemizmlər dili mədəniləşdirir, eyni zamanda dildə ifadəlilik imkanlarını genişləndirir.

Tarixən tabu və evfemizmin mənşəyi və əmələ gəlməsi bir sıra problemlər doğurmuşdur. Bəzi tabuların işlənməsi cəmiyyətdə narazılıqlara, sosial bəlalara da səbəb olmuşdur. Etik, mədəni, psixoloji səbəblərdən nitq tabular vasitəsilə korlanmışdır, bu zaman yeni nominasiyaya – evfemistik ifadələrə ehtiyac duyulmuşdur. Bu məqamda tabunu əvəz edən evfemizmin formalaşma prosesində psixoloji amillər mühüm rol oynamışdır. Evfemizm və nitqin evfemikləşməsi insanın varlığı, onun **kökəni**, təbiəti, özünü aciz, gücsüz hiss etməsi, təbiət və **sosimum** gücü ilə əlaqəlidir. Məsələn, alimlərin qeyd etdiyinə görə, qədim dövrlərdə qorxu hissi qədim insanlar arasında qadağanlara gətirib-çıxarmışdır. Bu zaman tabu yaranmış, sonradan, onu əvəz edən söz və ifadə də meydana gəlmişdir. İbtidai dövrdə ibtidai-dini mövhumata inam evfemizmin qədim layını yaratmış və inkişaf etdirmişdir.

Dini xürafat və mövhumatın qorxuya, xəstəlik, sözün magik hərəkəti tabunu reallaşdırmışdır. İnsanlar bir çox əşya, hadisə və hərəkətlərə dini mövhumat nöqtəyi-nəzərindən yanaşaraq, qorxu, həyəcan hissi keçirmişlər. Beləliklə, qorxudan və bəzi xoşagəlməz hallardan xilas olmaq üçün bu cür arxaik tabular evfemistik ifadələrlə əvəzlənmişdir. Məsələn:

«Bəyin fikrinə gəldi ki, «aşnam məni əkmək istəyir. İstəyir ki, Qumrunu xəlvətə salıb, o söz! Yox, ay ağbaş tülkü! Qumru sənin xərəyin deyil. Eşşək nə bilir zəfəranın dadını?!. Bağlıslayasan...»

Axundun gözünə yuxu getmirdi. O, dünyanın naz-nemətini bir-bir qaranlıq nəzərlərindən keçirib qiymətləndirir, mükuhatın müəzzəm fəidələrini» düşünür, qadına «ləzzətlərin padşahı» deyirdi. Xüsusən, belə Qumru kimi məhəbbətin qumrusu, gözəlliyin leyhası ola:

-Həqiqətən Qumru! Qurban olum bu adı qoyan anaya!.

Dissertasiyanın I fəslinin ikinci yarım bölməsi tabu və evfemizmin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi məsələlərinə həsr olunub.

Tabu və evfemizm linqvistik ədəbiyyatda bir neçə aspektdə tədqiq olunub: sosiolinqvistik aspekt (tabu, istifadə etmə sahəsi anlayışı), funksional aspekt (evfemizmləşmə motivi), qrammatik və semantik aspekt (evfemizmin strukturu, evfemizləşmə vasitələri) və s.

Tabu və evfimizmin nəzəri əsasları ilk dəfə James Frazerin və rus alimi D. K. Zeleninin adı ilə bağlıdır¹.

Tabu türkiyəli alimlər tərəfindən tədqiq olunmağa başlanmışdır. Tabu və evfimizmlərin səciyyəvi xüsusiyyətləri barədə onlar bir sıra məqalələr yazmışlar².

Tabu tədqiqat obyektinə görə bir sıra elmlərdə anlayış qismində istifadə olunur: dinşünaslıqda, etnologiyada, psixologiyada. Müasir linqvistikada tabu çox da böyük olmayan bir aspektdə- verbal tabu kimi, nəinki qadağan olunmuş söz kimi, əsas sosial faktorları-etiket və senzura məqsədilə istifadə olunur. Canlı dilin strukturunda söz-tabular dinamikliyi ilə, neytrallığı ilə, spesifik xarakteri ilə seçilir. Müasir zamanədə hərəkətlilik, mütəhərriklik, çeviklik, tez-tez dəyişmə, eləcə də dinamiklik tabunun xarakterik əlamətlərdir. Tabularda sakral fikirlər də ifadə edilir.

Şübhə yoxdur ki, tabu hadisəsi müəyyən dini etiqladlarla bağlıdır. Cisimlə onun adı arasında da, guya insanla onun dırnaqları və tükləri arasındakı kimi fiziki əlaqənin yaradılması təsəvvürü təfəkkürün inkişafında müəyyən pilləni əks etdirdi və dil üçün də heç bir iz buraxmamış olmazdı. Lakin sadələvhəcəsinə dini təsəvvürlər dağılmağa başladıqca tabu get-gedə daha məhdud bir hadisəyə çevrilirdi. Bir çox yerli xalqlarda tabu indi də geniş yayılmışdır. Bizim şəraitdə tabu bəzi şimal xalqlarında açıq aşkar köhnəlmiş bir hadisə xarakteri daşıyır və xalqlar mədəniyyətə daha çox qovuşduqca, qalıq halında olan bu hadisə get-gedə yoxa çıxır.

Z. Freyd «Totem və tabu» əsərində yazır ki, tabu bir tərəfdən müqəddəs, təhlükə, qadağan, zarafat məzmunlarını ifadə edir³.

¹ Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri, I cild, Bakı, 1956, s. 103.

² Frazer James. The Golden Bough, The Roots of Religion and folklore, 1890; Zelenin D.K. Табу слов и народы Восточной Европы и Северной Азии, 1929.

³ Çağatay Saadet. Türk halklarında Tabu ve Örtmece (Euphemizm) Sözlər. Türklerde Batıl İnançlar Arasında Tabu, T. C. Başbakanlık Kültür Muşavirliđi, Milli Folklor Enstitüsü, I, Uluslararası Türk Folklor Sempozyumu, Ankara, 1974, s. 65 s. ; Akpınar Turgut. Dünyada ve Türklerde Ağza alınması yasak (Tabu) Kelimeler. - Folklor ve Etnografya Araştırmaları. Anadolu Sanat Yayınları, Erenler Matbası, İstanbul, 1989; Özyıldırım İşil (İnce). Türkcede Örtmece Sözcükler Üzerine Dil Dergisi. Ankara, Aralık, 1996, s. 50; Killi Gülsüm. Hakas Türkçesinde Tabu Sözlər ve Örtmece, II. Çağdaş Türklük Araştırma Sempozyumu, 5-7 Mayıs, Ankara, 2003

Azərbaycan dilində kobud sözlər şərti olaraq “tabu”, nitqdə işlənməsi məqsəduyğun sözlər “evfemizm” adlanır. İnsanda hər şey gözəl olmalıdır. Nitqdə insanın mənəvi zənginliyi, fikri, biliyi və ümumi mədəniyyəti öz əksini tapır. Ağıllı, mədəni danışmaq üçün sözləri yüz dəfə ölçüb bir biçmək, sözü ağızda bışirib-çıxarmaq lazımdır¹. Nitqdə kobud sözlərdən çəkinmək, nitq üçün sözləri seçərkən mənə gözəlliyinə fikir vermək lazımdır.

Tabu leksik hadisədir. Onun dildəki digər sözlərlə qeyri-formal və semantik əlaqəsi mövcuddur. «Sözün təyin edilməsi yalnız digər vahidlərlə asosisiaya yaratmasında, kontekstual təhlil vasitələri ilə müəyyənləşir»².

Ə. Dəmirçizadə sözlərin tabu qrupuna daxil olmasını, əsasən, şərti hesab edir, bunların zaman və məkanla bağlılığı olduğunu, qeyd edir³.

I fəslin üçüncü yarım fəslə **“Tabunun mövqeləri və dilin funksiyaları”** adlanır. Tabu bir dil vahidi kimi funksional xüsusiyyətlərə malikdir. Tabu dilin **magik** funksiyası ilə əlaqədardır. XX əsrdə R. O. Yakobson kommunikativ aktın əsas nəzəriyyəsinə görə dil və nitqin funksiya sistemini təyin etmişdir. O, 3 universal funksiyamı müəyyənləşdirmişdir: 1) informasiyanın verilməsi funksiyası; 2) ekspressiv-emosiv funksiya; 3) çağırış-əmr funksiyası.

R. Yakobson çağırış-əmr funksiyasını magik funksiya da adlandırır. O, buna aid aşağıdakı misalı vermişdir: «Пусть скорее сойдет этот, ячмень, тьфу, тьфу, тьфу! (литовское заклинание. tərcüməsi: “dirəyi tezliklə yox olsun!”⁴».

Dildə magik funksiya ovsun, tilsim, cadu, lənətlənmə, qarğış, andiçmə, dua, ibadət və s. amillərlə təzahür edir.

Magiya- sehrbazlıq, cadugərlik, ovsunçuluq mənasındadır. Qeyri-adi, qəribə, qüvvətli, güclü tabunun bir sıra mövqelərini göstərə bilirik: varlıqlar yanında insanlar aciz olmuşlar.

Tabunun bir sıra mövqelərini göstərə bilirik:

¹ Cabbarov X.M. Xoş söz könül açar. -«Elm və həyat» jurnalı, 1966, № 10, s. 20-21.

² Бидлак С. Проблема эвфемизма на фоне теории языкового поля. М. , 1967, 383 с.

³ Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyatı. Bakı, 1962, s. 160.

⁴ Якобсон П. 1960, 1975, s. 200.

1) **tabunun hüquqi mövqeyi.** Hələ dildə və məişətdə tabu anlayışı meydana gəlməmişdən cəmiyyət bu və ya başqa bir hərəkəti, davranışı yasaq saymışdır;

2) **tabunun əxlaqi mövqeyi.** İnsanın mənəvi keyfiyyətini, əhvali-ruhiyyətini müəyyən edən etik norma kimi əxlaq tabu məsələsi ilə də sıx şəkildə bağlıdır;

3) **tabunun etnoqrafik mövqeyi.** Xalqın, tayfanın, yerin məişət, adət, mədəniyyət xüsusiyyətlərinin toplusu olan etnoqrafiya tabu ilə də sıx bağlıdır;

4) **tabunun linqvistik mövqeyi.** Tabu linqvokulturoloji işarədir. Tabu bir çox söz qruplarına həm oxşayır həm də onlardan fərqlənir.

Tabu bir çox söz qruplarına həm oxşayır, həm də onlardan fərqlənir.

Tabu və vulqar sözlər. Əgər ümumiyyətlə, ədəbi dil nöqtəyindən yanaşsaq, vulqar sözlər- tabu sözlər- evfemistik sözlərin ardıcılığından ibarət bir xətt müəyyən etmək olar.

Tabu və disfemizmlər. Bu termin-anlayış evfemizmin ziddi kimi yaranmışdır. Əslinə qalsa, disfemizmlər tabudur, bu anlayış semantikanı sərt, kobud, mənfi çalarda təzahür etdirir.

Tabu və arqolar. Arqo, bir sosial qurum, bir peşə qrupunun və ya bir cəmiyyətin üzvlərinin istifadə etdiyi, ümumi dilin sözlərinə yeni mənalar verərək, ya da yeni sözlər, deyimlər qataraq yaradılan xüsusi bir dildir.

Tabunun əşyavi-məntiqi mənası belədir:

- 1) insan və heyvan orqanizmi fizioloji proseslərini əks etdirir;
- 2) mövhumi anlayışları bildirir;
- 3) insan xarakterinin eybəcər xüsusiyyətlərini ifadə edir.

Tabu məsələsi psixoloji yöndən də təhlilə cəlb edilmişdir.

Tabu sözə yaxın qadağan olunmuş hecalarla da intişar tapır, yayılır, genişlənir. İnsanlar əsəbiləşən zaman dilinin ucunda tabunu sona qədər deməkdən çəkinir, kəsik-kəsik hecarla onu işlədirlər.

Tabulaşmış leksika - dilin leksikasının elə söz layıdır ki, dini, mistik, mənəviyyat, siyasi sahələri əhatə edir. Bu leksika «ünsiyyət leksikasında» adlanır, 2 cür olur: sakral və miştik .

Gizli yerlərdə tabulaşmış leksikadan çox istifadə olunur. Məsələn, Axısqa türklərində belə bir **magik** təsəvvür formalaşmışdır. Ad əvəzinə

şəxsə verilmiş ləqəblərdən istifadə olunur¹. Qaraquyruq (yekəbaş, lovğa), Quduz boçek (əşəbi, çılğın).

I fəslin beşinci yarım bölməsi Tabu və evfemizmin lingvokulturoloji təhlilinə həsr olunub. Tabu və evfemizm dilin lüğət tərkibindəki müəyyən qrup sözlərin ümumiləşdirilmiş adıdır.

Tabu və evfemizmin lingvokulturoloji aspektləri onun mədəniyyət anlayışı ilə sıx bağlılığının sayəsində meydana çıxır. Orta yüzilliklərdə *kult* (pərəstiş) sözü *kultura* (mədəniyyət) sözündən daha çox işlədilir; çünki *kult* sözü insanın Allaha məhəbbətində özünün yaradıcı potensialını açmaq üçün onun qabiliyyətini ifadə edirdi. V. Maslova tabunun semantikasını nəzərdə tutaraq yazır ki, bizə tabu yox, evfemizm gərəkdir, biz qadağan olunmuş sözləri, ifadələri dilimizə gətirməməliyik. Biz eyni mənəni nisbətən geniş tərzdə, mədəni tərzdə verməyi planlaşdırmalıyıq. Bu, tabunun əvəzinə perifrazlardan istifadəni genişləndirir. Lingvokulturologiyada bu məsələ mühüm cəhətlərdəndir².

Tabu və evfemizm əsas dil hadisəsi kimi mifin öhdəsinə düşür. Mifin inkişafına mədəniyyətin dəyişməyən hissəsi kimi baxılır. Mif xalq mədəniyyəti əsasında formalaşır, onun cismi, bədəni, ehtirası, canı və qanıdır.

Beləliklə, tabu sosial həyatda dil faktı kimi çıxış edir. Tabu dini inam, mövhumat, xürafat baxımından, habelə norma qaydaları çərçivəsində qadağan edilən söz və ya ifadə kimi cəmiyyətin məhdud dairəsinə xidmət edir. Bu proses dildə yeni sözlərin və alınmaların yaranmasına gətirib çıxarır. Danışıqda bir çox hallarda tabu əvəzinə evfemizmlər işlənir.

Mövzunun tədqiqi tarixi göstərir ki, tabu və evfemizmlər dilimizdə fərqlənən, hətta müəyyən mənada məfhumun adı ümumişlək ifadə vasitələrinə münasibətdə əks mövqedə duran dil elementləridir. Aydın olur ki, tabular və evfemizmlər nə qədər fərqlənsələr də, bir-biri ilə möhkəm bağlıdır- bunların arasında bir növ **səbəb-nəticə əlaqəsi vardır**.

Tədqiqat göstərir ki, müasir dünya dillərində tabu söz və ifadələr aşağıdakı amillərlə əlaqədar meydana gəlir: ölümlə əlaqədar; ölüm hadisəsini birbaşa demək mümkün olmadıqda; ağır xəstəliklərlə əlaqədar; xoşagəlməyən əşya və hadisələrdən qaçma məqsədi ilə.

¹ Kazımov İ.B. Axısqa türkləri: dil, tarix və folklor. Bakı, «Elm və təhsil», 2012, s. 155

² Маслова В.А. Лингвокультурология, М., 2001, с. 46.

Dildə müxtəlif hadisələr öz ifadəsini tapır. Bu hadisələr müxtəlif dil səviyyələrində özünü büruzə verir. Tabu hadisəsi leksik səviyyədə gerçəkləşir.

Tabu və evfemizmin linqvokulturoloji təhlili göstərir ki, tabu təkamülün, düşüncənin ilkin pillələrinə aid hadisə olduğu halda, evfemizmlər yüksək mədəni cəmiyyət normaları ilə bağlı fəaliyyət göstərir. Bu iki nominasiyanın daşdığı enerjinin ölçüləri təsir baxımından da fərqlidir.

Linqvokulturologiyanı bir elm kimi antropoloji ənənələr doğurmuşdur. Linqvokulturoloji tədqiqatın istiqamətləri dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi ideyasından yaranmışdır. Tabu və evfemizmin dil və mədəniyyətin işarəsi kimi linqvokulturoloji aspektləri ona yeni yanaşma ilə səciyyələnir. Qeyri-mədəni iz tabunun təbiətindədir. Mədəni iz, əlamətsə evfemizmin təbiətinə xasdır. Bu təbiətlərin təması müasir dövrdə daha çox özünə yer tapır. Müdafiəyə təqdim olunan işdə müxtəlif sistemli dillərin materialları əsasasında tabu və evfemizmin linqvokulturoloji aspektləri də araşdırılmışdır. Burada əsaslandırılır ki, tabudan fərqli olaraq onu əvəz edən evfemizm linqvokulturoloji hadisə kimi cəmiyyətin mədəni və sosial göstəricisidir. Cəmiyyətin dünyagörüşü, mədəni-sosial inkişaf labüd olaraq linqvokulturoloji istiqamətdə öyrənilir. Evfemizm vasitəsi ilə linqvokulturoloji aspektdə sivil cəmiyyətin milli-mədəni spesifikasi aydınlaşdırılır; dil vasitələri ilə mədəni sfera əks etdirilir.

Dissertasiyanın II fəslı **“Tabuların leksik-semantik təsnifi”** adlanır. Bu fəsil üç yarımbölmədən ibarətdir. Birinci yarımbölmə **“Dil tabusunun bölgü və tipologiyası”** adlanır. Tabunun linqvistik təhlili onun leksik-semantik təsnifindən keçir. Leksik sistemdə tabunun yeri və mövqeyi danılmazdır. Struktur-semantik xüsusiyyətləri də buraya əlavə etmək olar.

Tabunun etnoloji izahı ilə bağlı demək olar ki, tabu tematik cəhətdən insan həyatının müxtəlif tərəflərini əhatə edir. Dil tabusunun bölgü və tipologiyası onun tematik qruplarını müəyyənləşdirir. Əsas tematik qruplar növlərə görə müəyyənləşir.

İnsan tabusu. Yeniyetmələrin ərgənliklərinin, subaylıqlarının təbrik edilməsi prosesi və qadınların adət zamanları da tabu hesab edilir. Yeni doğulan körpələr, xəstələr, ölümlər tabu olaraq qəbul edilir. İnsan tabusunu hökmdar tabusu, düşmən tabusu, öldürülən düşmənlə uzlaşma, döyüşdən sonrakı qadağanlar, öldürüldükdən sonra bağışlanma diləyi və mənəvi təmizlənmə təsirləri, ayınlar adı altında təhlil etmək mümkündür. **“İnsan”**

tematik qrupuna aiddir; “bizim ev adamı”, “küaton”, “əhmədin anası”, “ömür gün yoldaşı” və s.

Qorxu hiss ilə bağlı tabular: cin, şeytan, iblis, xortdan və s.

“Ölüm” tabusu: ölmək-vəfat etmək-əcəl yeli əsmək-axirətin sarayına getmək – can quşu uçmaq və s.

Əşya tabusu (geyim, adət, silah və s.), ağac, bitki və bəzi yerlərlə bağlı tabular. Bir kimsənin geniş dairədə istifadə etdikləri əşyalar, geyimlər, alətlər, silahlar digər insanlar üçün davamlı olaraq tabu sayılır.

“Xəstəlik” tematik qrupu: vərəm, xərcəng, qızılca, çiçək və s.

II fəslin ikinci yarımbölməsi **“Qloballaşma şəraitində tabu: kommunikasiyanın aktuallaşma sahələri”** adlanır. Son illərdə kommunikativ dilçiliyin aktuallaşması məsələlərinin araşdırılması pragmatik-sosilingvistik istiqamətdə geniş vüsət alıb. Qloballaşma şəraitində tabu kommunikasiyanı müxtəlif sahələrdə aktuallaşdırır. Tabulardan qarşılıqlı məlumat mübadiləsində, ünsiyyətdə geniş istifadə olunur. Kommunikasiya prosesində tabuların həm sözlü, həm də sözsüz (jest, mimika və s.) formaları işlədilir. Tabu tək-cə mədəniyyət fenomeni yox, həmçinin dil fenomenidir; tabu dilin formal strukturuna, eləcə də semantikasına təsir göstərir.

Tabular ədəb qaydalarına, normalarına uyğun gəlməyən ifadələrdir. Tabu əvəzliklə də əvəz edilir. Məsələn, arvad ərinə, «o» deyir.

II fəslin üçüncü yarımfəslə “Leksik sistemdə tabunun struktur-semantik xüsusiyyətləri” adlanır. Dil bir sistemdir. Bu sistemdə müxtəlif sözlər fəaliyyət göstərir. Söz dilin başlıca vahidi kimi kommunikasiyaya xidmət göstərir. Söz vasitəsi ilə reallığın predmet, əlamət, hadisə, prosesi adlandırılır, onlar insanların hiss və duyğularını ifadə edir. Bu mənada söz dilin başlıca funksiyası olan adlandırma funksiyasını yerinə yetirir.

Müşahidə göstərir ki, adlandırma üsulunda tabu olan köhnə adlandırmanı əvəz etmək üçün insanlar öz dillərində artıq məlum olan sözlərdən istifadəyə meyil edirlər.

Beləliklə, dilin leksik sistemində tabunun tutduğu vəzifə onun forma və semantikasi ilə bağlıdır.

Dildə tabunun tipologiyası «hərəkət», «göy səma», «geyim, bəzək», «yemək, içki», «xəstəlik», «sevgi, məhəbbət» və s. tematik qruplara görə müəyyənləşir.

Belə qənaətə gəlmək olur ki, tarixən xalqın arzu və istəyi ilə, hətta özü də bilmədən formalaşmış həmin qadağalar sisteminə bələd olmadan dilin və nitqin saflığını qorumaq mümkün deyil. Halbuki, şifahi nitqin

təmizliyi, dilin bütün normalarına əməl etmək uğrunda mübarizə həmişə davam etməkdədir.

Dissertasiyanın III fəslı “**Tabunun ikinci nominasiya ilə - evfemizmlərlə əvəzlənməsi prosesi**” adlanır. Bu fəsil iki yarımfəslindən ibarətdir.

II yarımbölmə “Evfemizm-tabunu əvəz edən ekstralingvistik hadisə kimi. Tabu əvəzinə başqa nitq vahidlərinin işlədilməsi” adlanır.

Yuxarıda göstərdiyi kimi, nitq situasiyası standart və qeyri-standard olmaqla iki yerə ayrılır. Bu fəslin əsas məqsədi evfemizmin dildə və nitqdə mövqeyini müəyyənləşdirmək; onları müvafiq prinsiplərə görə təsnif etmək, üslubi-semantik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq, əmələgəlmə və inkişaf yollarını aşkar etməkdir.

III fəslin ikinci yarımbölməsi “Evfemistik nitqin xüsusiyyətləri”nə həsr olunub. Evfemizm dil vasitələrinin kompleksi, söyləmin emosional dominantıdır. Evfemiya lingvistik kompleksdir, sosial və koqnitiv fenomendir. Evfemizmləşmə prosesi leksikologiyada, sosiolingvistikada və praqmatikada öyrənilir. Evfemizm həm də lingvokulturoloji hadisədir. Nitq fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində istifadə olunur. Evfemizmin müxtəlif-sistemli dillərdə öyrənilməsi dünyanın dil xəritəsində milli özünəməxsusluğun və nitq davranışının, dərkətmənin yerini müəyyənləşdirmə məqsədi daşıyır.

Dünya dillərində nitqin evfemizləşmə yolları və üsulları müxtəlifdir.

1) Nitqdə evfemizləşmə hadisəsi ellipsis yolu ilə yaranır. Buna *evfemistik ellipsis* deyilir. Lazım olan dil vahidi buraxılır. Vulqar ifadənin yerinə çox nöqtədən istifadə olunur. Şifahi nitqdə bu effekt intonasiya və jestlə əvəz olunur. Məsələn: *-Dədənin goruna... Tünbätünün qızı. Sənin əlindən haraya gedək?!* (R. Əliyev)

2) Evfemizləşmə qadağan olunmuş sözün müəyyən hissəsinin deformasiyası (sıxılması) nəticəsində yaranır. Burada şəxs adının baş hərfi əlavə edilir. Məsələn: *Samirə (S), Mədinə (M)*.

3) Qadağan olunmuş söz sözün ümumi neytral mənasından ibarət olur. Məsələn: *ağsaq, çolaq, şil, kəmsər* (insanda çatışmayan fiziki və zehni cəhətlər).

4) Poetik dildə troplar (məcaz növləri: metafora, metonimiya, sinekdoxa, parafraza, ironiya (rişxənd), simvol (rənz) və s.) nitqin evfemizləşmə vasitəsi kimi aktivdir.

Metaforik keçid iki nominasiya arasında predmet-məntiqi əlaqə yaradır. Bunlar arasında assosiativ əlaqə mövcuddur. Məsələn: qadının

hansı isə bir bədən üzvünün adını çəkmək yasaqdır. Onu əvəz edən metaforalar dilin bədii qaynaqlarında fəaliyyət göstərir. Məsələn, döş sözü. Bədii əsərlərdə bu sözü əvəz edən *alma*, *nar*, *şamama* sözlərindən istifadə edilir. Xüsusən də aşiq yaradıcılığında bununla qarşılaşmaq olur.

Bir cüt alma sinəsini qabardır. (Aşiq Əsəd). *Şamama tək ruhları oxşayır* (Aşiq İdris).

Qeyd etməliyik ki, buna oxşar ifadə vasitələri bədii təsvir məqsədi daşıyır.

Beləliklə, dilin leksik sistemində evfemizm struktur-semantik cəhətdən tabulaşmış nitqdə ikinci nominasiyadır.

Evfemizmin əlamətləri ikinci nominasiya kimi xarakterizə olunur. Yeni dil işarəsi kimi ikinci adın meydana çıxma spesifikasiyası və qanunauyğunluqları üzə çıxarılır.

Motivləşmiş evfemizmlər semantik cəhətdən mədəni-etnoqrafik kontekstdə müəyyənləşir.

Evfemizmlər dildə bir çox variantlarda müşahidə olunur.

Evfemizmlərin leksik-semantik (tematik) təsnifi göstərir ki, onların ölüm, xəstəlik, fiziki çatışmazlıq, insanın fizioloji və anatomik orqanları ilə, intim, ailə-nigah münasibətlər ilə, cəmiyyətin mənəvi-etik cəhətləri ilə əlaqəsi möhkəmdir.

Dünya dillərində evfemizmləşmənin dildə ifadə vasitələri sözün mənə əvəzlənmələrinə əsaslanır və yeni yaranan ifadələr dilin lüğət tərkibini zənginləşdirir. Nitq prosesində evfemizmləşmənin yol və üsulları tabudan evfemizmə keçən bir proses kimi özünü göstərir. Evfemizmləşmiş nitq vahidi ellipsis, sözün deformasiyası (sıxılması), tabunun ümumi-neytral sözlə əvəzlənməsi, əcnəbi elementlər vasitəsi ilə gerçəkləşir.

Evfemistik metaforalar, metonimiyalar, sinekdoxalar, simvollar, ironiyalar, parafrazalar, deyimlər və s. poetik dilin tropları kimi çıxış edir. Bunlar evfemistik nitqin məhsuldar vasitələri kimi özünü göstərir.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqatdan əldə edilmiş elmi qənaətlər ümumiləşdirilmişdir.

1. Dünya dillərində tabu sözlə cisim, hadisə arasında fiziki əlaqənin mövcud olmasına dəlalət edən bir etiqada əsaslanır.

2. Tabunun emosional əsası (tarixən əmələ gəlməsi) qorxu olmuşdur.

Tabu sözləri dildə doğuran səbəblər dilin özündə deyil, O dildən aramsız olaraq istifadə edən cəmiyyətə aiddir.

Etnolinqvistik tabu ilə evfemistik sözlər arasında başqa bir əlaqə də

vardır. Qadağanlara, inanclara əsaslanan tabu sözləri dəyişdirib əvəzinə istifadə olunan evfemizmlər sonra yenidən tabu vəzifəsi daşımağa, yerlərini evfemistik ifadələrə verməyə başlayır. Bu mənada tabunu əvəz edən sözlər neologizm olub, etnolinqvistik hadisələri zənginləşdirir.

3. Dildə tabunun təsnifi linqivistik (leksik-semantik təsnifat, dil vasitələri ilə təsnif), sosial (tematik təsnifat), psixoloji (motivləşmə üzrə təsnifat), etik-ritorik aspektlər üzrə aparılmışdır.

4. Tədqiqat nəticəsində evfemizmlərlə tabu arasında olan bəzi fərqli cəhətlər meydana çıxır: tabuda üslubi plan yoxdur, o mənşəcə xürafat səciyyəli təsəvvürlərlə bağlıdır. Tabu və evfemizmlər bir-birindən belə fərqlənir və evfemizmlərin müxtəlif tiplərinin təsnifi belə mümkün olur. Tabu və onunla bağlı ortaya çıxan evfemizmlər arasındakı bağlılığı doğuran səbəb-nəticə əlaqəsidir.

Tabu labüddür, qaçılmazdır, o, kommunikativ taktikanı təmin edir, kommunikasiya miqyasında mədəni səviyyəni müəyyənləşdirir, etik normalarla kommunikativ əxlaqı dəqiqləşdirir.

Müasir tabunun mövcudluğunun digər səbəbləri də vardır. Bunlardan biri vulqar sözlərin konseptuallaşmasıdır. Bu, cəmiyyətdə hamının gözləməli olduğu ümumi normadır. Sakitləşməmək, barışmamaq sahələrini çoxlu yeni həyat sferası genişləndirir. Tabu bu ümumi motivləşmədə dəyişir, əsas prinsiplər qorunub-saxlanılır.

5. Tədqiqat göstərir ki, müasir tabunun predmet-anlayış sahələri din və mövhumatla, insanın fiziki və mənəvi qüsurları ilə; cinayətlə bağlı sahələrlə; yoxsulluqla, fizioloji fəaliyyətlə, ölüm anlayışları ilə, seksual cəhətlərlə, ailə, nikah və siyasi hadisələrlə, hərbi işlər və s.-lə əlaqədar meydana çıxmışdır.

Tabu üçün maraqlı tipologiya tabulaşma vasitələri ilə əlaqəsində meydana çıxır. Burada iki əsas dil ənənəsi mövcuddur: tabulaşmış sözü deməmək, 2) evfemistik əvəzetmə.

Qloballaşma şəraitində tabu müxtəlif sahələrdə kommunikasiyanı aktuallaşdırır.

6. Diskursiv-koqnitiv fenomen olan evfemizmlərin bir növü frazeoloji evfemizmlərdir. Nitq aktında bu tip evfemizmlərdən də istifadə edilir. Köhnə evfemizmləri yeniləri əvəz edir. Beləliklə, leksik sistemdə evfemizm struktur-semantik cəhətdən tabulaşmış nitqdə ikinci nominasiyadır. Evfemizmin əlamətləri ikinci nominasiya kimi xarakterizə olunur. Yeni dil işarəsi kimi ikinci adın meydana çıxma spesifikasi və qanunauyğunluqları üzə çıxır.

Dissertasiyanın elmi nəticələri aşağıdakı tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

1. Tabu terimini və onun semantikasi. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Terminologiya məsələləri № 2, Bakı – “Elm” 2012, s. 113-117.

2. Ailədə tabudan və evfemizlərdən istifadə. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun əsərləri, Xüsusi buraxılış, Bakı, “Elm”, 2012, s. 111-113.

3. Tabu dil hadisəsi kimi. “Dil və Ədəbiyyat” Beynəlxalq Elmi-nəzəri jurnal 3 (83) Bakı-2012, s. 112-117.

4. Leksik sistemində tabu: Semantika və struktura. Bakı Qızlar Universitetinin elmi əsərləri, № 1 (17). Bakı – 2014, s. 43-48.

5. Qloballaşma şəraitində tabu kommunikasiyasının aktuallaşma sferaları. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Mingəçevir Dövlət Universiteti “Davamlı İnkişafın Milli modeli və strategiyası” Respublikası Elmi konfransının materialları, 27-28 noyabr. Mingəçevir -2015, s. 330-332.

6. Nitqdə evfemizm vasitələri etnokulturoloji kontekstdə. Xarici Dillərin Tədrisinin aktual problemləri (Current Issues of teaching foreign languages) Respublika Elmi –praktiki konfransının materialları. Bakı, 5-6 May 2016-cı il, s. 72-74.

7. Лингво-культурологический анализ табу и эвфемизма. «Вестник» Новосибирского Государственного Университета № 753 , Москва, 2016, с. 79-87

8. Лингвистическая природа табу и «Эвфемизма». «Мова і культура» випуск 21, том, IV (181), Киевского Национального Университета имени Тараса Шевченко, в Июне 2016-года». с. 124-130

ЯВЛЕНИЕ ТАБУ В ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена изучению социальной и лингвистической природы табу на основе материалов разносистемных языков. В диссертации выявлены семантические и структурные особенности табу и эвфемизма в лексической системе языков.

Во вводной части диссертации нашли своё отражение актуальность темы, цели и задачи, источники, метод, объект, предмет, научная новизна исследования, выдвигаемые на защиту положения, теоретическая и практическая значимость, апробация, структура работы.

В I главе диссертации табу рассматривается как языковой факт, исследуются его место в лексической системе языка и круг употребления. Здесь изучаются происхождение, значение, окружение термина табу, связь табу и эвфемизма, а также позиции и лингвокультурологические аспекты табу.

Во II главе диссертации представлена лексико-семантическая классификация табу. В данной главе выявляются типология языкового табу, роль табу в условиях глобализации, структура табу в лексической системе языка.

III глава диссертации посвящена процессу замены табу второй номинацией – эвфемизмом. В данной главе эвфемизм показан как экстралингвистическое явление, заменяющее табу. Выявлено, что вместо табу используются и другие языковые единицы. Здесь рассматриваются также особенности эвфемистической речи.

В заключении диссертации содержатся основные выводы исследования.

The Phenominon Taboo in the Language

SUMMARY

This dissertation is dedicated to the study of the social and linguistic nature of taboo on the basis of the materials of the languages of different system. The semantic and structural peculiarities of taboo and euphemism have been determined in the lexical system of the languages.

The research work consists of an introduction, three chapters, conclusion, a list of the used literature. The introduction of the dissertation substantiates the choice of the theme and its topicality, defines the aims and tasks of the research and formulates its novelty, theoretical and practical significance, informs about its sources, methods, structure and approbation.

In the first chapter of the dissertation taboo is studied as a linguistic phenominon, the place of taboo in the lexic system of the language and the sphere of its usage are explored. The term of taboo, its origin, scope and semantics, the study the theoretical basis of taboo and euphemism, the positions of taboo and the functions of the language, its semantics, linguocultural aspects are spoken about here.

In the second chapter of the dissertation the lexico- semantical classification of taboos are investigated. In this chapter the distribution and tipology of the language taboo, the role of taboo in the condition of globalization, the structure of taboo in the lexical system have been determined.

The third chapter of the dissertation deals with the process of the substitution of taboo with the second nomination- euphemism. In this chapter euphemism is presented as the extralinguistic phenominon replacing taboo. It is determined that instead of taboo other language units are used as well. Here the peculiarities of the euphemistic speech are described,too.

The results obtained during the process of the investigation have been summed up in the conclusion.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. НАСИМИ**

На правах рукописи

ШУКЮФА КЯМРАН ГЫЗЫ ГОДЖАЕВА

ЯВЛЕНИЕ ТАБУ В ЯЗЫКЕ

5704.01 – Теория языка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии

БАКУ-2016